

Ricoeur over het kwaad

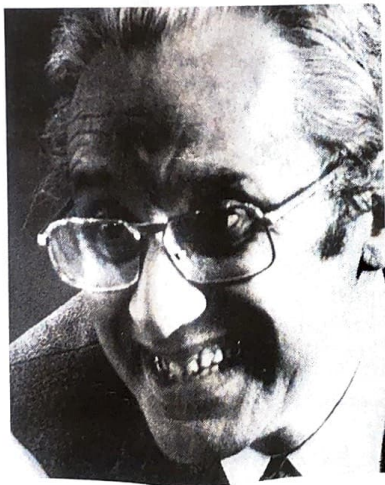
God is goed: God is almachtig; het kwaad is in de wereld – afzonderlijk hebben deze drie uitspraken alle recht van spreken, samen krijgt men ze nooit rond. Hoogstens twee ervan verdragen zich samen, maar alleen als de derde wordt buitengesloten. Wie zichzelf de regel oplegt dat het geloof coherent en logisch niet-tegenstrijdig moet zijn komt hopeloos in de problemen. En als men het zelf niet merkt dan zijn er wel de Versnells die je het onder de neus wrijven. Hoe kun je nu in God geloven en tegelijk aan het kwaad in de wereld het volle pond geven? P. Ricoeur (1913) is zijn wijsgerige carrière ooit begonnen met het probleem van het kwaad (*De symbolen van het kwaad*, 1960) en komt er aan het eind ervan nogmaals op terug, zonder ondertussen zijn geloof in God te hebben prijsgegeven. En dat zonder intellectueel water bij de wijn te doen.

Ricoeur is een uiterst scherpzinnig denker, maar tegelijk bescheiden: het systematische en analytische denken boort slechts één laag aan in het menselijk bestaan; daarnaast en daaronder bevinden zich andere toegangen tot de werkelijkheid, die wel te denken geven, maar niet in denken kunnen worden opgelost. Ricoeur is fenomenoloog, die de dingen geldig laat uitspreken en ze niet voortijdig in de rede valt. En hij is hermeneut, die wanneer hij iets niet begrijpt het niet meteen ter zijde schuift, maar zich, integendeel, juist uitgedaagd voelt tot de kunst van de interpretatie.

In *Het kwaad* vinden we een mooi staaltje van deze werkwijze terug. Het boekje bevat een lezing die Ricoeur in 1985 hield voor de theologische faculteit van de universiteit van Lausanne, en het is exemplarisch voor zijn methode. Hij begint zijn betoog met het luisteren naar de ervaring, een fenomenologie van het kwaad. Hij stuit daarbij op een merkwaardige verstrengeling in de beleving ervan. Het morele kwaad, waarbij de mens zich schuldig voelt, en het niet-morele kwaad, waarvan hij slachtoffer is, lijken een geheime eenheid te kennen. Bij het ene kwaad treft ons blaam, bij het andere heffen we een klacht aan. Maar bestaat er niet ergens een gemeenschappelijke oorsprong voor lijden en zonde beide? Is misschien het ene een straf voor het andere? De mensheid heeft het lang gedacht en dat in symbolen en mythen tot uitdrukking gebracht. Ricoeur pelt de lagen die zich om die ervaring heen in de geschiedenis hebben gevormd langzaam af. De binnenste kern van deze 'ui' wordt

gevormd door de mythe, dat immense geestelijke laboratorium van de mensheid. In de mythe werden de meest uiteenlopende hypothesen over het kwaad beproefd. Ze bestonden er naast en door elkaar. Maar terwijl de mythen alleen de vraag 'waarom?' stelden, vraagt de wijsheidsliteratuur vervolgens verder: waarom ik? De wijsheid vertelt dan niet alleen meer, maar verklaart ook. Dat het kwaad een vergelding is voor de zonde bijvoorbeeld. De gnostiek wil daar vervolgens weer niet aan. Berust het kwaad in een demonisch beginsel van het kwaad (gnostiek) of is het kwaad een gebrek aan het goede (Augustinus)? Het streven naar coherentie in het denken komt tenslotte tot een hoogtepunt in de theodicee van de Verlichting, die de goedheid van God probeerde te redden door onze wereld

Paul Ricoeur: spannend tot het eind.

tot de beste van alle mogelijke werelden te verklaren (Leibniz). Ricoeur laat al deze gedachtenconstructies de revue passeren, maar concludeert tenslotte dat ze de toets van de concrete ervaring niet kunnen doorstaan. Ook van de 'gebroken' theologie van Karl Barth, die zich uiteindelijk toch weer in speculaties verliest, geldt: 'hoe voorspoediger het systeem, hoe meer gemarginaliseerd de slachtoffers worden.' Liever erkent Ricoeur het aporetische karakter van het denken over het kwaad. Gewoon gezegd: we komen er niet uit.

Maar ook al mislukt de systematiek van het kwaad (op het niveau van het denken), behalve de ethiek, waarmee je tegen het kwaad kunt strijden (in het handelen), is er ook nog de mystiek, waarin het bittere raadsel van het kwaad in het persoonlijke leven kan worden geïntegreerd en zelfs door sommigen productief kan worden gemaakt (op het niveau van het voelen). De bescheiden, bijna pastorale toon waarmee Ricoeur dan aan het eind spreekt over 'een geheime ruimte voor een persoonlijke wijsheid, die men anderen niet kan onderwijzen op gevaar af dat zij onmiddellijk een vervalting of mystificatie wordt', en waarmee hij het opneemt voor een geloof in God *ondanks* het kwaad, intrigeert nog het meest. Ricoeur filosofeert blijkbaar niet alleen met zijn hoofd, maar ook met zijn hart. Maar het blijft bij hem spannend tussen die twee, tot het eind toe.

Frits de Lange

P. Ricoeur: *Het kwaad*; een uitdaging aan de filosofie en aan de theologie. Ingeleid, vertaald, geannoteerd en van een afsluitend essay voorzien door Prof. Dr. J. De Visscher, Uitgeverij Kok Agora. Prijs f 22,50.

Mysticus van het gewone leven

De produktieve en hoekige mediaevist R.R. Post, priester van het aartsbisdom Utrecht, woonde rond 1940 in de buurt van zijn collega de carmeliet Titus Brandsma, die evenals hij hoogleraar was aan de jonge katholieke universiteit van Nijmegen. Het ergerde de stugge werker Post dat Brandsma zoveel aanloop kreeg van mensen met allerlei problemen. Een man van wetenschap diende zijn tijd aan onderwijs en onderzoek te besteden. Het trof mij in dit boekje, een gelegenheidspublicatie vijftig jaar na de gewelddadige dood van Titus in Dachau, dat beide professoren in 1940 bij een herdenking van Geert Grote in Deventer het woord voerden waarbij ze een verschillende visie op de grondlegger van de Moderne devotie ten beste gaven. Voor Brandsma was Grote een bewonderaar van het mystieke leven, de nuchtere Post zag hem als een apostolisch ingestelde man die op het terrein van de mystiek alleen maar vertaler was van de mystiek alleen maar vertaler was van Ruisbroec. Deze tegenstrijdige beoordeling van Geert Grote tekent de positie en de mentaliteit van de beide beoordelaars.

Wetenschappelijk stelt het werk van Ti-

tus Brandsma niet veel voor, al heeft hij zijn verdienste als historicus van de mystiek. L.J. Rogier schrijft over hem: 'Hij was veel meer zielzorger dan geleerde en had er zelfs op de kathedraal last mee de ene rol van de andere te onderscheiden'. Dit bundeltje met de vijf voordrachten van de Nijmeegse herdenkingszitting laat de 'zielzorger' in zijn vele gedaanten en tevens de wijsgeer en mysticus zien. Persoonlijk heeft mij het verhaal van de filosoof C.E.M. Struyker Boudier over Brandsma's godsbeeld en Brandsma als beeld van God het meest geboeid. In zijn rectoraatsrede van 1932 wijst Titus uitdrukkelijk op de historisch-maatschappelijke context waarin de opeenvolgende godsbeelden functioneren. Dat was in die dagen van neo-scholastiek ontwaken iets opmerkelijks. Struyker Boudier trekt de vraagstelling naar God door naar het eigentijdse postmoderne geestesklimaat 'ad mentem Titi', een poging die resulteert in een lucide betoog dat lezing en overweging verdient.

Dat doen ook de bijdragen van twee carmeliets: die van Otger Steggink over de verschuivingen in het beeld van Titus Brandsma gedurende de halve eeuw na zijn dood, en die van Kees Waaijman, die deze beeldvorming plaatst tegen de achtergrond van Johannes van het Kruis' gedachte over 'de verborgen heilige' die